

HISTORY OF CULTURE AND COMMUNICATIONS

Максим Кириченко

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна

ФОРМИ ПЕРЕДАЧІ ЕТНОНІМУ «СІВЕРЯНИ» В ЛІТОПИСАХ

Maksym Kyrychenko

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

FORMS OF THE ETHNONYM “SEVERIANS” IN THE RUSSIAN CHRONICLES

The presented paper deals with the question of various forms of the ethnonym “Severians” in the manuscripts of the Primary Chronicle. After analyses of the variations of the forms of this ethnonym in 15 cases of its use in the text of the Primary Chronicle in its 34 manuscripts, dividing their bases into groups by such signs as types of word forms, as well as derivative and non-derivative basis of word forms, the author came to the conclusion that the word form “Sever” and words with non-derivative basis “Sever” occupy the main position among the variants of the forms of the ethnonym “Severians” in the chronicles. Word forms with derived bases with the root “Sever” and the suffix “-ian”, which corresponds to the form “северяне” (Severians) of modern Russian-language historiography, was already present in the earliest known manuscript (XIV cen.).

Keywords: Primary Chronicle, Russian chronicles, Severians, ethnonymy.

Ранньосередньовічне слов'янське населення Дніпровського Лівобережжя, відоме сучасному читачеві під ім'ям «сіверяни», не завжди було відображено в джерелах і літературі саме в такій формі. В одній з найбільш ранніх згадок сіверян в давньоруських джерелах (Лаврентіївський літопис), це плем'я представлено під ім'ям «сѣверъ». Однак, не всі літописці називали сіверян саме так – форма їх етноніму в літописах не стійка і могла передаватися з деякими відмінностями навіть в рамках одного і того ж списку. Так, наприклад, в Вологодсько-Пермському літописі можна побачити 5 варіантів назви сіверян: «сѣверъ», «сѣвери», «сѣвѣры», «сѣвера» та «северяне»¹. У XVIII столітті, в одному з найбільш ранніх історичних творів присвячених слов'янству, «Истории Российской...» В. Н. Татищева, цей етнонім представлений у формі севера («севера») ², але кількома десятиліттями пізніше, у праці М. В. Ломоносова «Древняя российская история...», він був вжитий вже в близькій до сучасної російської форми – «сѣверяне»³, і довго зберігав цю форму в публікаціях істориків (за винятком тих випадків, коли автори, цитуючи уривки «Повісті врем'яних літ», передавали етнонім в оригінальній літописній формі)⁴ до реформи орфографії в 1917 році, коли з ужитку була вилучена буква «ять». У більшості сучасних історичних публікацій триває традиція застосування форми «сіверяни» (укр.) та «северяне» (рос.), однак, існують і спроби відійти від сформованої традиції і повернутися до літописних форм передачі назви сіверян⁵. Втім, різноманітність варіантів, а іноді і плутанина в передачі етноніма сіверян в літописах, ускладнює

¹ Полное собрание русских летописей (1959). Т. 26: Вологодско-пермская летопись. Москва; Ленинград: изд-во Академии наук СССР, 10-12, 15, 17, 135.

² Татищев, В.Н. История российская с древнейших времен... (1759). Кн. 1. – Ч. 2. Москва: при Иператорском московском университете, 226, 465.

³ Ломоносов, М. (1766). Древняя российская история от начала российского народа до кончины великого князя Ярослава Первого или до 1054 года. Санкт-Петербург, 8.

⁴ Наприклад: Эверс, И.Ф.Г. (1835). Древнейшее русское право в историческом его раскрытии. Санкт-Петербург, 33.

⁵ Наприклад: Багновская, Н.М. (2002). Северская земля: историко-этническое формирование и развитие населения в VIII-XVIII вв.: Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук (07.00.02 – Отечественная история). Москва.

впевнене виділення якоїсь однієї форми як «літописної» і призводить до необхідності аналізу всіх варіацій, що зустрічаються в літописах.

Повість врем'яних літ містить 10 фрагментів, в яких згадуються сіверяни. У більшості списків ці фрагменти містять 15 згадок етноніму сіверян: 1) в числі слов'ян, що переселилися з Дунаю; 2) в оповіданні про автономні княжіння слов'ян, одне з яких належало сіверянам; 3) в списку тих, що говорять слов'янською мовою; 4) у складі слов'ян, що населяли Велику Скіфію; 5) у фрагменті про звичаї слов'ян-язичників; 6) у повідомленні про залежність сіверян від хозар (859 рік); 7 і 8) дві згадки в повідомленні про воєнний похід князя Олега на сіверян і обкладення їх даниною (884 рік); 9) в повідомленні про підсумки східного походу Олега (885 рік); 10) в числі народів, що склали армію князя Олега під час походу на Константинополь (907 рік); 11-15) п'ять згадок в оповіданні про битву при Листвені (1024 рік).

Слід зазначити, що деякі списки містять не всі фрагменти, що нас цікавлять, або містять їх у скороченій формі, не згадуючи сіверян. Так, наприклад, в Рогожському¹, Тверському² і Володимирському³ зводах в списку племен, що переселилися з Дунаю, замість етноніма «сіверяни» зазначено невизначене «а інші...»; в списках Вологодсько-Пермського літопису відсутні статті під 907 і 1024 рр.; деякі списки не збереглися в повному обсязі, а, оскільки найбільш вразливою частиною списків найчастіше є їхня верхня сторона, то найчастіше втраченою виявляється початкова частина літопису, що містить згадки про сіверян.

В основу нашого аналізу лягли письмові джерела з корпусу руського літописання XIV-XVII ст., що містять в повному або частковому вигляді текст Повісті (всього в нашому розпорядженні було 34 списки, що були опубліковані в рамках серії «Полное собрание русских летописей») (Таблиця 1). Рамки нашого дослідження обмежені текстом Первісного літопису (Повісті Врем'яних літ), оскільки сіверяни, як спільнота, що сформувалася до утворення Давньої Русі, згадується тільки в цьому творі. Пізніші згадки «сіверянських» словоформ мають вже інший зміст і вказують на приналежність до нової реалії давньоруської держави – Сіверської землі.

Форми згадки етноніма сіверян в списках «Повісті врем'яних літ» можна або типологізувати (виділивши типи, схожість яких проявляється в повній формі етноніма і володіють одним, у випадках з простими формами, або декількома, у випадках зі складними формами, ознаками), або класифікувати, враховуючи лише основи форм згадуваного етноніму.

Спроба типологізації нашттовується на проблему неясності і непослідовності застосування літописцями відмінювання слів за відмінками. Наприклад, в Іпатіївському літописі у фрагменті про похід князя Олега на сіверян, етнонім «сіверяни» використано в знахідному відмінку в двох різних формах: «на сеяры» і «на северы»; в повідомленні про зіткнення сіверян з варягами в битві при Листвені в Лаврентіївському літописі використовується етнонім «сіверяни» в називному відмінку («сѣверъ»)⁴, Іпатіївський – в орудному («съ сѣверомъ»)⁵, Новгородський 4-й літопис по Строевському списку і Новгородський літопис за списком Дубровського – в знахідному («сѣверю» і «сѣвѣру» відповідно)⁶. Стабільністю в цьому відношенні відрізняється перша частина Повісті (недатована), де всі літописці вживають етнонім сіверян в називному відмінку. Тому, щоб уникнути плутанини і помилок у виділенні типів форм згаданого етноніму, нами було прийнято рішення піддати типологізації тільки варіанти форм з недатованої частини. У випадку ж з класифікаційним підходом, нами були проаналізовані саме незмінні основи слів і відкинуті суфікси і закінчення, характерні для відмін за родами, числами і відмінками. З одного боку, це дозволило додати в базу більше число згадок сіверян в літописах для досягнення більш повної репрезентативності, але з іншого боку – значно обмежило можливості порівняльного аналізу, оскільки множинність варіацій сформована здебільшого саме змінними частинами слова, які у відмінній формі ускладнюють пошук своєї первинної форми.

¹ ПСРЛ (2000). Рогожский летописец. Тверской сборник. Т. 15. Москва: Языки русской культуры, 9.

² Там само, 19.

³ ПСРЛ (1965). Владимирский летописец. Новгородская вторая (Архивская) летопись. Т. 30. Москва: Изд-во «Наука», 13.

⁴ ПСРЛ (1926). Лаврентьевская летопись. Повесть временных лет. Т. 1. Вып. 1. Ленинград, 148.

⁵ ПСРЛ (1923). Ипатьевская летопись. Т. 2. Вып. 1. Изд. третье. Петроград: Первая петроградская трудовая артель печатников, 134.

⁶ ПСРЛ (1915). Новгородская четвертая летопись. Т. 4. Ч. 1. Вып. 1. Петроград: Типография Я. Башмаков и Ко, 112; ПСРЛ (2004). Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского. Т. 43. Москва: ЯСК, 52.

Згадки етноніму сіверян в різних формах в літописах XIV-XVII ст.

№ фрагменту		Недатована частина					Датована частина									
Літопис	Ст.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Лаврентіївський сп.	XIV	Съверъ	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверь	сѣверѣх	сѣверане	сѣвераны	сѣверены	Сѣверо	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверь	сѣверанинь
Іпатіївський літ.	XV	Сѣверо	сѣверо	сѣверо	северо	северо	сѣверех	сѣвары	сѣверы	–	Сѣвероу	сѣверъ	сѣверомъ	сѣверь	сѣвѣрь	сѣверанинь
Радзивілівський літ. (Кенігсбергський сп.)	XV	Сѣвера	сѣвера	сѣверо	сѣверо	сѣверо	сѣвере	сѣверяны	сѣверяны	сѣверяны	Сѣверо	сѣверо	сѣве	сѣверъ	сѣверь	сѣверянинь
Радзивілівський літ. (Моск. академ. сп.)	XV	Сѣверо	сѣвера	сѣверо	сѣверо	сѣверо	сѣвере	сѣвираны	–	сѣверяны	Сѣверо	сѣверо	сѣверы	сѣверъ	сѣверо	сѣверянинь
Новгородський 4-й літ. (Синодальний сп.)	XV	Сѣверѣ	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверяне	сѣверянех	сѣверы	–	–	Сѣверы	сѣверу	сѣверо	сѣвѣроу	сѣверы	сѣверянинь
Новгородський 4-й літ. (Строевський сп.)	XV	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	сѣверу	сѣверю	сѣвѣроу	сѣверы	сѣверянинь
Новгородський 4-й літ. (Голцінський сп.)	XV	Сѣверѣ	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверене	сѣверянех	сѣверы	–	–	Сѣверы	сѣверу	сѣверу	сѣвѣроу	сѣверы	сѣверянинь
Новгородський 4-й літ. (Новоросійський сп.)	XV	Сѣвери	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверяне	сѣверянех	сѣверы	–	–	Сѣверы	сѣверу	сѣвере	сѣвѣроу	сѣверы	сѣверянинь
Новгородський 4-й літ. (Акад. сп.)	XV	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	сѣверу	сѣверу	сѣвѣроу	сѣверы	сѣверянинь
Новгородський 4-й літ. (Сп. Публічної бібліотеки)	XV	Сѣверѣ	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверяне	сѣверянех	сѣверы	–	–	Сѣверы	сѣверу	сѣверо	сѣвѣроу	сѣверы	сѣверянинь
Софійський 1-й літ. (За сп. М. А. Оболенського)	XV	–	–	–	–	сѣверене	сѣверенех	сѣверы	–	–	Сѣверы	северу	северя	северу	сѣверо	сѣверянинь
Софійський 1-й літ. (За сп. Н. М. Карамзіна)	XV	Сѣвере	сѣверъ	сѣверь	сѣверь	сѣверене	сѣверенех	сѣверы	–	–	Сѣверы	северу	севера	северу	сѣро	сѣверянинь
Рогожський літ.	XV	– (а другие)	сѣверъ	сѣверь	–	–	–	сѣверяны	–	–	–	–	–	–	–	–
Літ. Авраамки	XV	– (а другие)	сѣверъ	–	–	–	–	сѣверы	–	–	–	–	–	–	–	–
Літ. Переславля-Суздальського (Літопис російських царів)	XV	Сѣвѣра	севера	севера	севера	сѣвера	сѣвѣрах	сѣвѣры	–	–	Сѣверы	–	–	–	–	–
Літ. Переславля-Суздальського (Нікіфоровський сп.)	XV	Сѣвѣра	сѣвера	сѣвера	сѣвѣра	сѣвера	сѣвѣрах	сѣверы	–	–	Сѣвѣры	–	–	–	–	–

Вологодсько-Пермський літ. (Кирило-Білозерський сп.)	XV-XVI	Съвери	съвера	съвѣръ	съверь	северяне	съверянех	сеѣры	–	–	–	–	–	–	–	–
Вологодсько-Пермський літ. (Чортківський сп.)	XV-XVI	Съвери	съвера	съвѣръ	съвери	северяне	съверянех	сеѣры	–	–	–	–	–	–	–	–
Новгородський Карамзінський літ.	XV-XVI	Съвери	съверь	съверь	съверь	съверяне	съверянех	северы	–	–	Съверы	северу	северо	северу	северо	северянин
Іпатіївський літопис (Хлебніковський сп.)	XVI	северо					северох	съверяны	съверяны		Съверо	съверь	съверомъ	съверы	–	съверянинь
Никонівський літ. (Патріарший сп.)	XVI	Съвера	съверь	съверь	съвера	съверяне	съверянех	съверы	–	–	Съвери	съверы	съверы	съверу	съверь	съверянинь
Тверський літ. (Стровський сп.)	XVI	– (а другие)	–	–	–	–	съверянех	съверы	–	–	Съверу	съверу	съвера	съверу	съверу	съверянинь
Західноруські літ. (Супрасльський сп.)	XVI	–	–	–	–	–	сиваранех	–	–	–	Сивероу	–	–	–	–	–
Типографський літ.	XVI	Сеѣръ	сеѣро	съвѣро	съверь	съверяне	сеѣрянех	сеѣры	сеѣряне	–	Съѣры	съвера	съвера	съвероу	съверо	съверник
Володимирський літ. (Синодальний сп.)	XVI	– (а другие)	–	–	северляне	–	северянех	съверяны	съверяны	–	–	северян	северене	–	–	–
Володимирський літ. (Чортківський сп.)	XVI	– (а другие)	–	–	северляне	–	северянех	съверяны	съверяны	–	–	съверѣн	съверяне	–	–	–
Холмогорський літ.	XVI	севере	севера	север	север	северьяне	северенех	северы	–	–	Северы	–	–	–	–	–
Устюжський літ.	XVI	–	–	–	–	–	–	северы	–	–	севере	–	–	–	–	–
Новгородський літ. по сп. Дубровського	XVI	Съвере	сивер	–	–	–	съверянех	съверы	–	–	Съверы	съверу	съвѣру	сивѣру	сеѣры	северянин
Літописний звід 1518 року	XVI	Съвера	–	–	–	–	съвѣрех	сеѣряне	–	–	Съвера	съверу	–	съверянь	–	–
Літописний звід 1497 року	XVII	Съвера	–	–	–	–	съвѣрех	сеѣряне	–	–	Съвера	съверу	–	съверянь	–	–
Густинський літ.	XVII	Съвери	–	–	–	–	съверянех	съверы	–	–	Съвери	съверовъ	съвери	–	съвери	съвери
Львівський літ.	XVII	Съвера	–	съвера	съверь	съверине	съверяних	съверяны	съверяны	съверяны	севера	съверу	–	съверень	–	–
Мазуринський літ.	XVII	–	–	–	–	–	–	–	–	–	Сивярене	–	–	–	–	–

Так, наприклад, відмінювання слів з закінченнями «-а», «-о» та «-є» («сѣвера», «сѣверо», «сѣвере»), а також з нульовим закінченням («сѣвер»), в деяких випадках може привести до ідентичних результатів («сѣверу», «сѣвере», «сѣверам» і т.п.). Тому такі форми були об'єднані в групи з єдиною непохідною основою (у випадку з наведеними в прикладі формами це група з основою «север») (Таблиця 2).

При виділенні груп варіантів передачі етноніма «сіверяни» в літописах ми керувалися фонетичними властивостями слів. Наприклад, в групі «север» були об'єднані словоформи, в написанні яких були використані різні варіанти передачі звуку «є», а також був присутній або відсутній твердий знак в кінці слова («сѣверъ», «сѣвѣръ», «север»). Для аналізу тенденцій у використанні тих чи інших форм передачі етноніму сіверян в літописах, вони також були диференційовані нами за хронологічною ознакою відповідно до прийнятого датування створення того чи іншого списку літопису.

Типи словоформ. Найбільш поширеним в літописах XIV-XVII століть типом передачі етноніма сіверян є проста словоформа «север» («сѣверъ», «сѣвѣръ», «север»). Він зустрічається 35 разів в 17 списках літописів. Перша згадка цього типу зустрічається в найбільш ранньому списку Повісті, в Лаврентіївському літописі, створення якого датується XIV століттям¹. Форма «севера» («сѣвера», «сѣвѣра», «севера») з основою «север» і закінченням «-а» зустрічається 22 рази в 11 списках. Форма «северо» («сѣверо», «сѣвѣро», «сѣвѣро», «северо») з тією ж основою і закінченням «-о» зустрічається 15 разів в 5 списках. Близька до сучасної російської форми «северяне» («сѣверяне», «северяне») з тією ж основою, суфіксом «-ян» і закінченням «-є», зустрічається 9 раз в 8 списках. Форма «севере» («сѣверѣ», «сѣвере», «сѣвѣрѣ», «севере») з основою «север» і закінченням «-є» зустрічається 7 разів в 7 списках. Форма «севері» («сѣвери») з тією ж основою і закінченням «-і» зустрічається 6 разів в 5 списках. Форма «северене» («сѣверене») з основою «север», суфіксом «ен» і закінченням «-є» зустрічається 3 рази в 3 списках. Форма «северляне» з основою «север», суфіксами «-л» і «-ян» і закінченням «-є» зустрічається двічі в двох списках. Нарешті, такі форми, як «сівер» («сивер»), «северіне» («сѣверіне») і «северьяне» («северьяне»), зустрічаються в одиничних випадках (Рис. 1).

Хронологічно зазначені типи словоформ розподіляються наступним чином. До XIV століття відноситься тільки один список – Лаврентіївський, в недатованій частині якого етнонім сіверян передається в стабільній формі «север» («сѣверъ»). До XV століття відноситься 15 списків. У них найбільш поширеними формами є «север» (18 випадків в 7 списках), «севері» (13 випадків в 4 списках) і «северо» (12 випадків в 3 списках) (Рис. 2). У трьох списках, складених на рубежі XV і XVI століть, використані такі форми, як «север» (6 випадків в 3 списках), «севері» (4 випадки в 3 списках), «северяне» (3 випадки в 3 списках) і «севера» (2 випадки в 2 списках) (Рис. 3). До XVI століття відноситься 11 списків. У них найбільш поширеними формами є: «север» (5 випадків в 3 списках), «севера» (4 випадки в 3 списках), «севере» (3 випадки в 3 списках), «северо» (3 випадки в 2 списках). Також зустрічаються такі варіанти, як «северяне» (2 випадки в 2 списках), «северляне» (2 випадки в 2 списках) і поодинокі згадки варіантів «сівер» і «северьяне» (Рис. 4). У 4-х списках XVII століття зустрічаються такі форми як «севера» (3 випадки в 2 списках) і «север», «севере», «северіне» (поодинокі згадки) (Рис. 5).

Виходячи з отриманих результатів, на протязі майже всього періоду літописання, при виконанні перепису недатованої частини «Повісті врем'яних літ» найбільш використовуваною літописцями формою передачі етноніма сіверян була форма «север», за винятком XVII століття, коли вона поступилася позиції формі «севера» (Рис. 6).

Основи словоформ. Форми згадок сіверян в літописах, виділені нами за ознакою постійних елементів (Таблиця 2; Рис. 7), можна розділити на дві основні групи: з непохідними і похідними основами.

Серед непохідних основ, найбільш використовуваною літописцями є основа «север» – 212 згадок. Основа «сівер» згадується 4 рази (в літописах XVI століття), а такі основи, як «севарь» (сѣвары), «серо» (сѣро) і «севе» (сѣве) (дві останні, ймовірно, є помилкою переписувача), зустрічаються по одному разу (в літописах XV століття Іпатіївському, Софійському 1 – у за списком Н. М. Карамзіна і Радзивілівському за Кенігсбергським списком відповідно) (Рис. 8).

¹ ПСРЛ (1997). Лаврентьевская летопись. Т. I. 4-е изд. Москва: Языки Русской Культуры.

Варіанти згадок етноніму сіверян в літописах XIV-XVII ст. і їх незмінні основи

Варіант	Літописний еквівалент	Основа слова	Кількість згадувань
Сєро	Сѣро	Сєр	1
Сєвє	Сѣвє	Сєвє	1
Сєвер	сѣверь / сѣвѣрь / север	Сєвер	47
Сєвера	сѣвера / сѣвѣра / сєвѣра / севера	Сєвер	29
Сєвери	сѣверы / сєвѣры / сѣвѣры / северы	Сєвер	43
Сєверо	сѣверо / сєвѣро / сѣвѣро / северо	Сєвер	28
Сєверу	сѣверу / северу / сѣвѣру	Сєвер	24
Сєверя	северя	Сєвер	1
Сєвері	сѣвери	Сєвер	11
Сєвере	сѣверѣ / сѣвере / сєвѣрѣ / севере	сєвер	10
Сєверєх	сѣверєх / сѣвѣрєх / сѣверѣх	сєвер	4
сєвероу	сєвѣроу / сѣвероу	сєвер	8
сєверах	сєвѣрах	сєвер	2
сєверов	сѣверовѣ	сєвер	1
сєвером	сѣверомѣ	сєвер	2
сєверох	северох	сєвер	1
Сєверю	сѣверю	сєвер	1
сєверов	сѣверовѣ	сєвер	1
сєвером	сѣверомѣ	сєвер	2
сєверох	северох	сєвер	1
Сєверю	сѣверю	сєвер	1
Сєвяри	сѣвары	сєвяр	1
Сівер	Сивєр	сівер	1
Сіверє	сивєре	сівер	1
Сівероу	Сивєроу	сівер	1
Сіверу	Сивѣру	сівер	1
сєверяне	сѣверяне / северяне / сѣверяне / сєвѣряне	сєверян	13
сєверянех	сѣверянех / северянех / сєвѣрянех	сєверян	14
сєверяни	сѣверяны / сѣверяны	сєверян	14
сєверянін	сѣверянинѣ / сѣверянинѣ	сєверян	15
сєверян	северян / сѣверяне	сєверян	3
сєверяніх	Сѣверяних	сєверян	1
сєверляне	Северляне	сєверлян	2
сєверьяне	Северьяне	сєверьян	1
сєвернік	Сѣверник	сєвернік	1
Сєверєн	Сѣверѣн / сѣверєнѣ	сєверєн	2
сєверєне	Сѣверєне / северєне	сєверєн	4
сєверєнех	Сѣверєнех / северєнех	сєверєн	3
сєверєни	Сѣверєны	сєверєн	1
сєвярєнін	Сєвярєнин	сєвярєн	1
сєверіне	Сѣверіне	сєверін	1
сєвіряни	Сѣвіряны	сєвірян	1
сєвярєнін	Сєвярєнин	сєвярян	1
сіварєне	Сиварєне	сіварєн	1
сіварєнех	Сиварєнех	сіварєн	1
сєверєани	Сѣверєаны	сєверєан	1

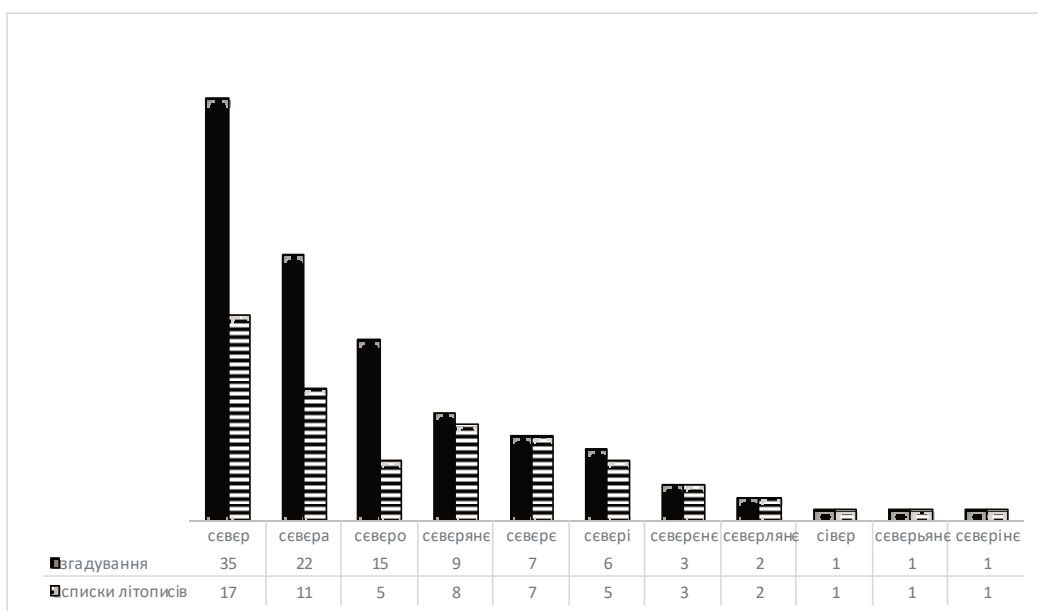

Рис. 1. Форми і кількість згадок етноніму сіверян в називному відмінку в літописах XIV-XVII ст.

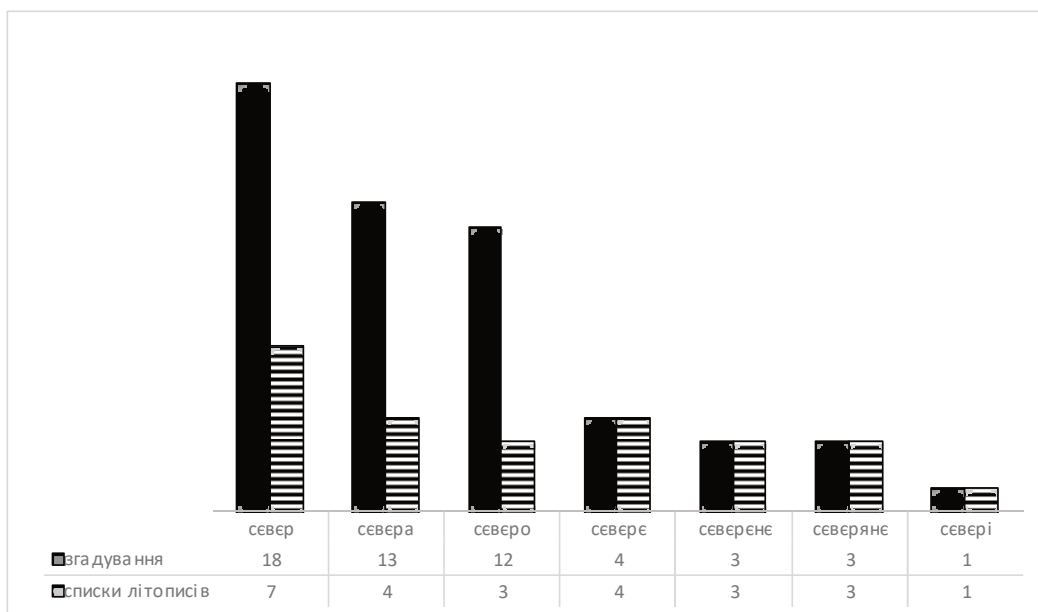

Рис. 2. Форми і кількість згадок етноніму сіверян в називному відмінку в літописах XVст.

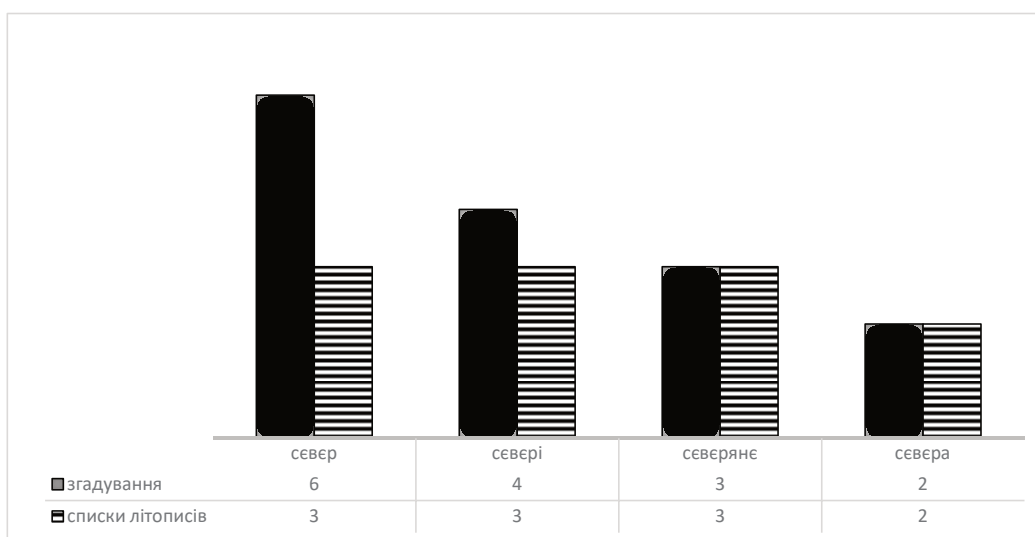

Рис. 3. Форми і кількість згадок етноніму сіверян в називному відмінку в літописах, складених на рубежі XV-XVI ст.

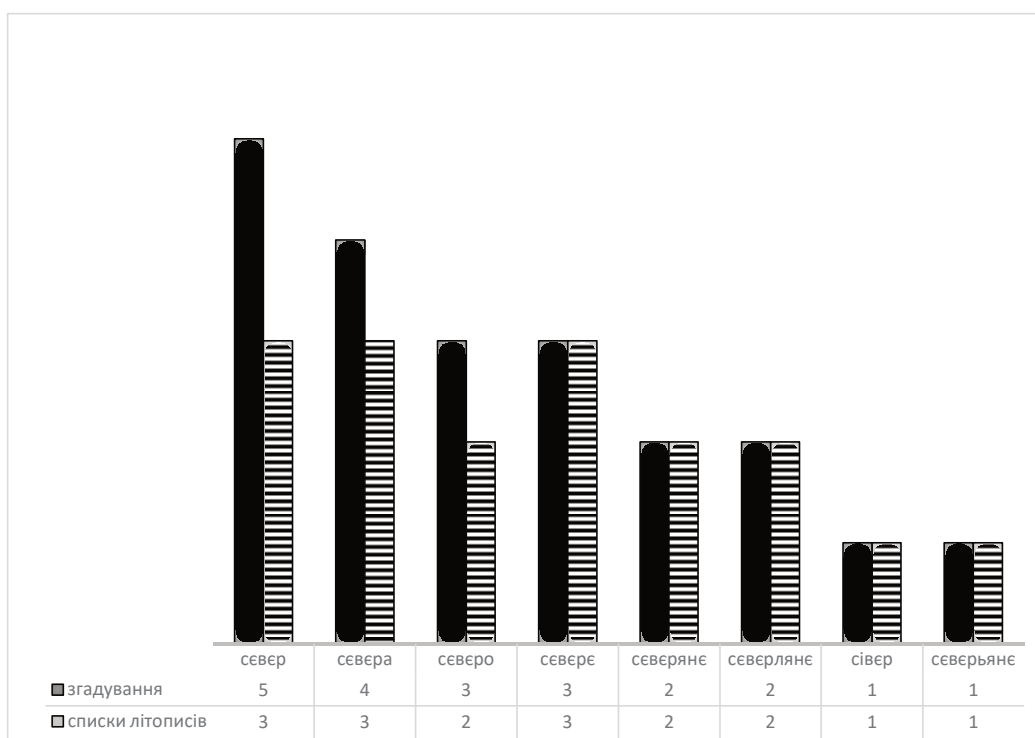

Рис. 4. Форми і кількість згадок етноніму «сіверяни» в називному відмінку в літописах XVI ст.

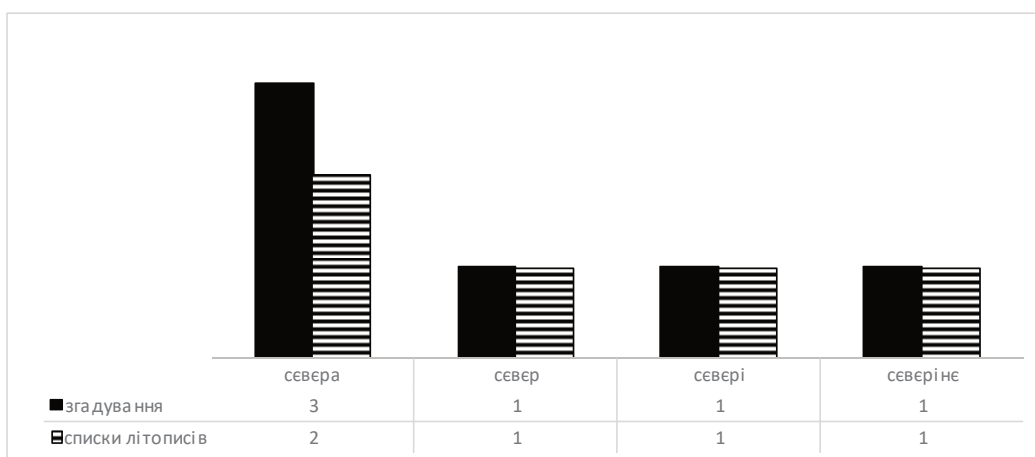

Рис. 5. Форми і кількість згадок етноніму «сіверяни» в називному відмінку в літописах XVII ст.

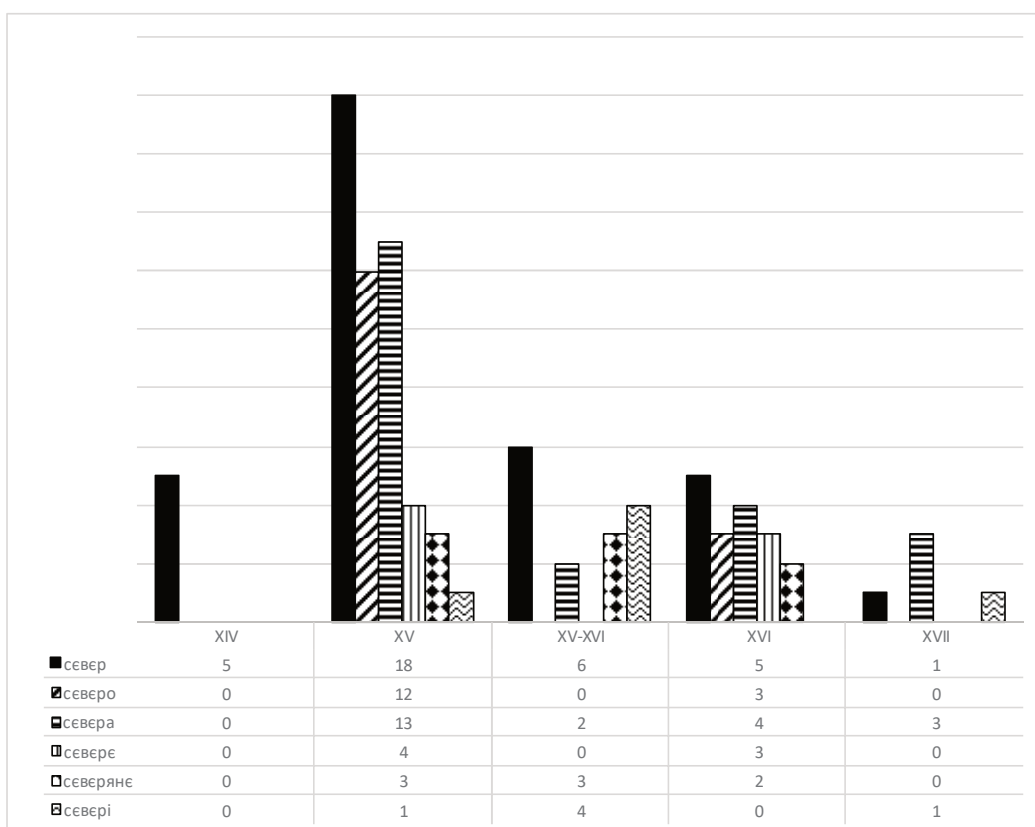

Рис. 6. Тенденції (співвідношення) застосування найпоширеніших форм передачі етноніма «сіверяни» в літописах XIV-XVII ст.

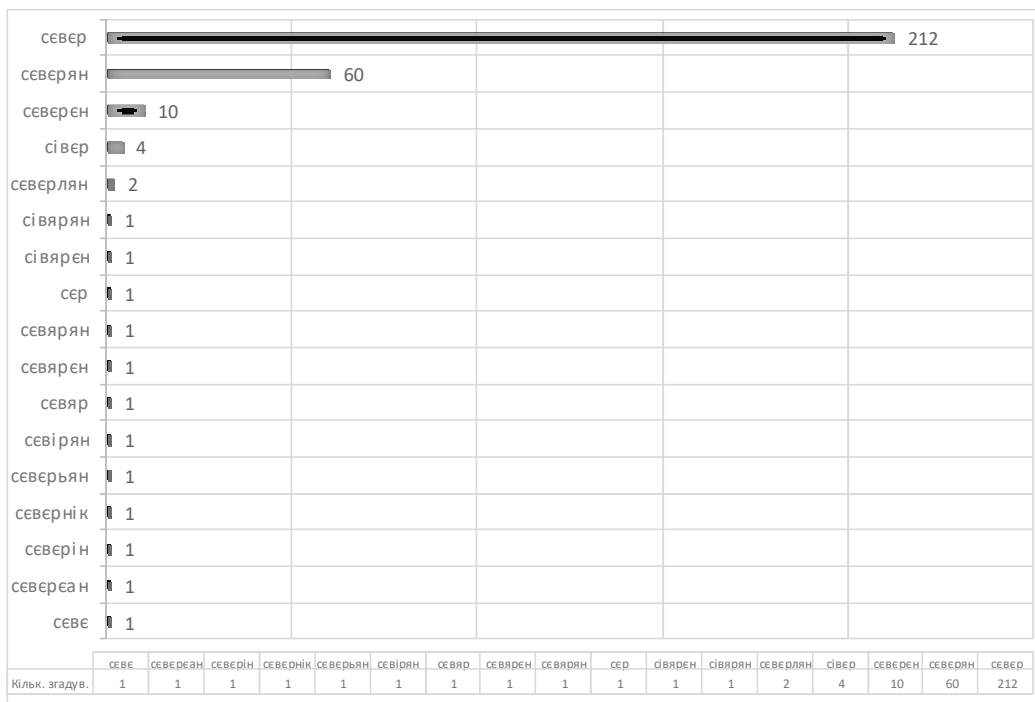

Рис. 7. Незмінні основи варіантів згадок етноніму сіверян в літописах XIV-XVII ст.

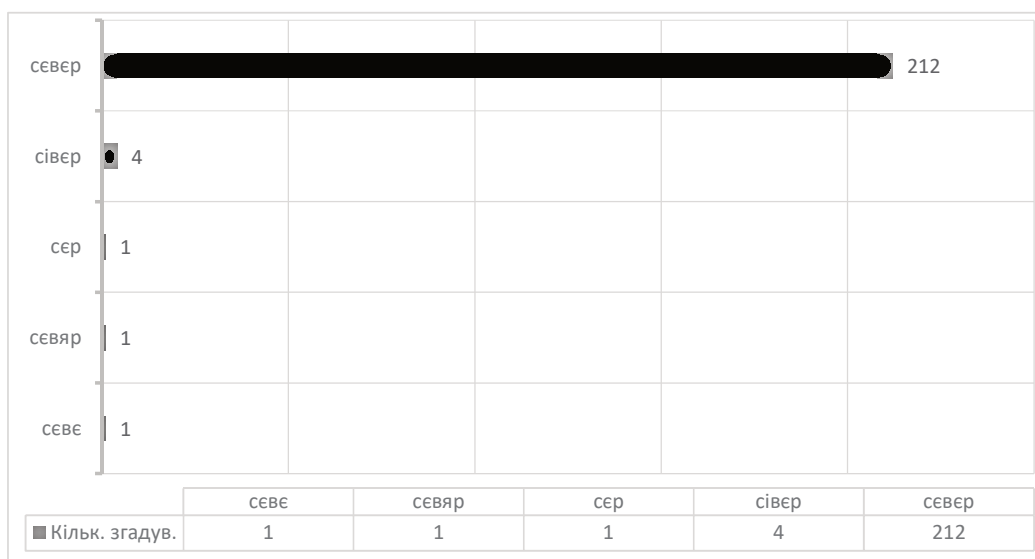

Рис. 8. Незмінні непохідні основи варіантів згадки етноніма сіверян в літописах XIV-XVII ст.

Серед похідних основ найбільш поширеною є незмінна частина «северян» – 60 згадок, найраніша з яких відноситься до XIV століття (Лаврентіївський літопис). Основа «северен» використана 10 разів (так само починаючи з Лаврентіївському літопису). Основа «северлян» використана двічі. Одиначними випадками є використання таких основ, як «севярен», «северьян», «севернік», «северсан», «сівярян», «сівярен», «севірян», «севярян» і «северін» (Рис. 9).

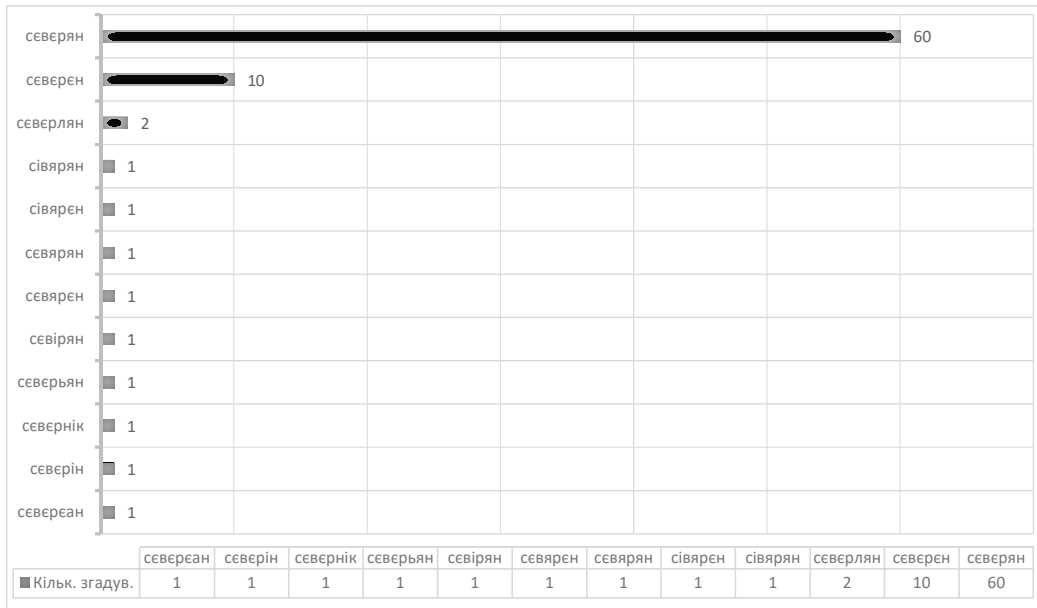

Рис. 9. Незмінні похідні основи варіантів згадки етноніма сіверян в літописах XIV-XVII ст.

З вищезазначеного виходить, що словоформи з похідними основами з коренем «север» і суфіксами «-ян» (ідентичним прийнятій в російськомовній історіографії формі «северяне») і «ен» (близький до неї), були присутні вже в найранішому з відомих списків «Повісті врем'яних літ», проте, зустрічалися вони тільки в його датованій частини. У недатованій частини літопису основи з цими ж суфіксами вперше зустрічаються в XV столітті (в списках Новгородського 4-го і Софійського 1-го літописів). Проте, найбільш часто застосованою незмінною основою протягом усього періоду літописання була непохідна основа «север» (Рис. 10).

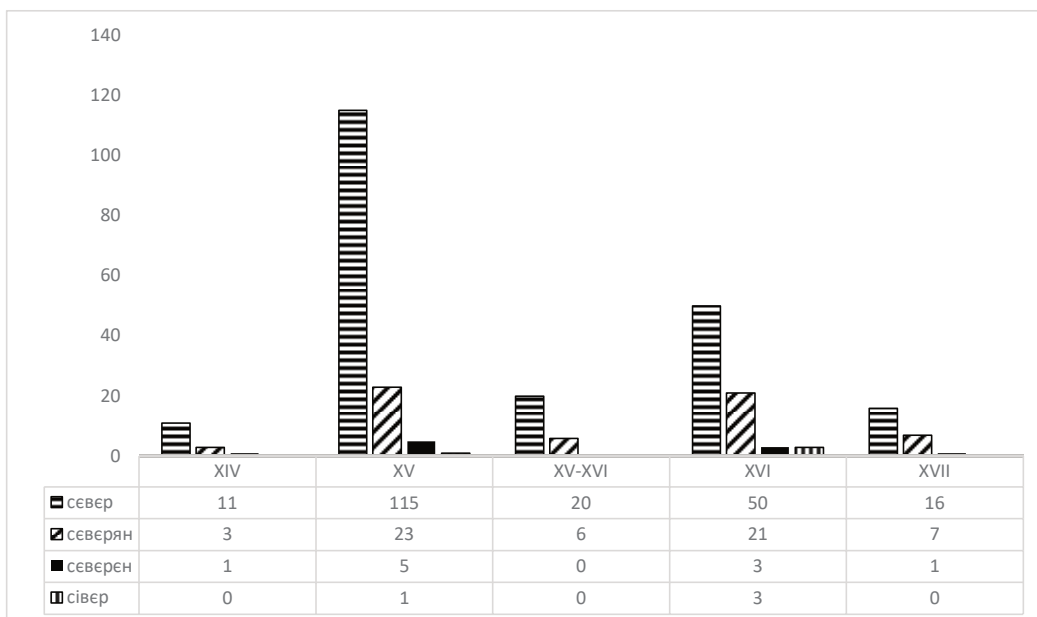

Рис. 10. Тенденції застосування найпоширеніших варіантів незмінних основ етноніма сіверян в літописах XIV-XVIIss ст.

Таким чином, словоформа «север» і слова з непохідною основою «север» займають в літописах чільну позицію серед варіантів передачі етноніма сіверян. Однак, актуальна російська форма «северяне» також має глибоке коріння і отримала свій початок ще на сторінках самого раннього списку Повісті врем'яних літ, що міститься в Лаврентіївському літописі.

References:

1. Bagnovskaja, N.M. (2002). *Severskaja zemlja: istoriko-jetnicheskoe formirovanie i razvitie naselenija v VIII-XVIII vv.* [Severian Land: historical and ethnic formation and development of the population in the VIII-XVIII cen.] Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni doktora istoricheskikh nauk (07.00.02 – Otechestvennaja istorija) [thesis for PhD degree in History. Spec. 07.00.02 – Domestic History]. Moscow: Rossijskaja jekonomicheskaja akademija im. G. V. Plehanova [in Russian].
2. Lomonosov, M. (1766). *Drevnjaja rossijskaja istorija ot nachala rossijskogo naroda do konchiny velikogo knjazja Jaroslava Pervogo ili do 1054 goda* [Ancient Russian history from the beginning of the Russian people to the death of the prince Yaroslav the First or until 1054]. St. Petersburg: pri Imperatorskoj akademii nauk [in Russian].
3. PSRL (1968). *Letopiscy poslednej chetverti XVII v.* [Chroniclers of the last quarter of the XVII cen.]. Vol. 31. Moscow: Nauka. [in Russian].
4. PSRL (1926). *Lavrent'evskaja letopis'. Povest' vremennyh let* [The Laurentian Chronicle. The Tale of Bygone Years], Vol. 1, Iss. 1. Leningrad [in Russian].
5. PSRL (1923). *Ipat'evskaja letopis'* [Ipatiev Chronicle]. Vol. 2. Iss. 1. 3-d ed. Petrograd: Pervaja petrogradskaja trudovaja artel' pechatnikov. [in Russian].
6. PSRL (1915). *Novgorodskaja chetvertaja letopis'* [The Novgorod Fourth Chronicle]. Vol. 4. Part 1. Iss. 1. Petrograd: Tipografija Ja. Bashmakov i Ko. [in Russian].
7. PSRL (1925). *Sofijskaja pervaja letopis'* [Sophia's first chronicle]. Vol. 5. 2-d ed. Iss. 1. Leningrad: izd-vo Ros. Ak. nauk [in Russian].
8. PSRL (2000). *Sofijskaja pervaja letopis' starshego izvoda* [The Sofia's First Chronicle of the Senior Excerpt]. Vol. 6. Iss. 1. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury [in Russian].
9. PSRL (2000). *Letopiscy sbornik, imenuemyj Patriarshej ili Nikonovskoj letopis'ju* [The chronicle collection, called the Patriarchal or Nikon chronicle]. Vol. 9. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury [in Russian].
10. PSRL (2000). *Rogozhskij letopisec. Tverskoj sbornik* [The Rogozhsky chronicler. Tver Collection]. Vol. 15. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury [in Russian].
11. PSRL (1889). *Letopisnyj sbornik, imenuemyj letopis'ju Avraamki* [A chronicle collection, called the Annals of Avraham]. Vol. 16. St. Petersburg [in Russian].
12. PSRL (1910). *L'vovskaja letopis'* [The Lviv Chronicle]. Vol. 20. 1-st half. Part 1. St. Petersburg: Tipografija M. A. Aleksandrova [in Russian].
13. PSRL (1921). *Letopis' po Tipografskomu spisku* [Chronicle on the Typographical List]. Vol. 24. Petrograd: Vtoraja gos. tipografija [in Russian].
14. PSRL (1959). *Vologodsko-permskaja letopis'* [The Vologda-Perm chronicle]. Vol. 26. Moscow, Leningrad: izd-vo Akademii nauk SSSR [in Russian].
15. PSRL (1963). *Letopisnyj svod 1497 g. Letopisnyj svod 1518 g.* [Chronicle of the year 1497 Chronicle of the year 1518]. Vol. 28. Moscow, Leningrad: Izd-vo Ak. Nauk SSSR [in Russian].
16. PSRL (1965). *Vladimirskij letopisec. Novgorodskaja vtoraja (Arhivskaja) letopis'* [The Vladimir chronicler. The Second Novgorod (Archive) chronicle]. Vol. 30. Moscow: Izd-vo «Nauka» [in Russian].
17. PSRL (1977). *Holmogorskaja letopis'. Dvinskij letopisec* [Kholmogory Chronicle. The Dvinsky chronicler]. Vol. 33. Leningrad: Nauka [in Russian].
18. PSRL (1980). *Letopisi belorusko-litovskie* [Belarusian-Lithuanian Chronicles]. Vol. 35. Moscow: Nauka [in Russian].
19. PSRL (1982). *Ustjuzhskie i vologodskie letopisi XVI–XVIII vv.* [Ustyug and Vologda annals of the XVI-XVIII cen.]. Vol. 37. Leningrad: Nauka [in Russian].
20. PSRL (1989). *Radzivilovskaja letopis'* [The Radziwil chronicle]. Vol. 38. Leningrad: Nauka [in Russian].
21. PSRL (2003). *Gustynskaja letopis'* [Gustyn chronicle]. Vol. 40. St. Petersburg: Dmitrij Bulanin [in Russian].
22. PSRL (1995). *Letopisec Pereslavlja Suzdal'skogo (Letopisec russkih carej)* [The Chronicler of Pereslavl of Suzdal (The Chronicler of the Russian Tsars)]. Vol. 41. Moscow: Arheograficheskij centr [in Russian].
23. PSRL (2002). *Novgorodskaja Karamzinskaja letopis'* [The Novgorod Karamzin Chronicle]. Vol. 42. St. Petersburg: Dmitrij Bulanin [in Russian].
24. PSRL (2004). *Novgorodskaja letopis' po spisku P. P. Dubrovskogo* [Novgorod chronicle on the list of P. Dubrovsky]. Vol. 43. Moscow: JaSK [in Russian].
25. Tatishhev, V.N. (1769). *Istorija rossijskaja s drevnejshih vremen...* [History of Russia since ancient times...]. Book 1. Part 2. Moscow: pri Iperatorskom moskovskom universitete [in Russian].
26. Ewers, J.P.G. (1835). *Drevnejshee russkoe pravo v istoricheskom ego raskrytii* [The most ancient Russian law in its historical disclosure]. St. Petersburg: v tipografii shtaba otdel'nogo korpusa Vnutrennej strazhi [in Russian].